

ӘОЖ 070; МҒТАР 19.41.07

<https://doi.org/10.47526/2024-4/2664-0686.108>**О. ОШАНОВА¹, А. ӘБДУГАППАР², М. СЕРІК²**¹филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессорӘл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті
(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: oryntay73@gmail.com²Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің PhD докторанты(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: aruzhan_98@mail.ru;
e-mail: madinamuratbekkyzy12@gmail.com**МЕДИАЖЕЛІДЕГІ ӨШПЕНДІЛІК ТІЛІ ЖӘНЕ СӨЗ ӘДЕБІ**

Аңдатпа. Мақалада қазіргі әлемдегі және қазақстандық қоғамдағы желілік медиа құрылымдардың негізгі сипаттамалары, сондай-ақ коммуникациялық және ақпараттық технологиялардың қарқынды түрде дамуы, конвергенциясы сөйлеу тілі мен жазу тіліне жаңаша түрлену және жаңаша пішіндер әкелгені жан-жақты қарастырылады.

Интернет-кеңістікте адамды әртүрлі мүдделер мен артықшылықтар бойынша біріктіру үшін жаңа мүмкіндіктер пайда болды, осы орайда зерттеушілер әлеуметтік желілердегі қазақ тілді жазбаларды және медиаөнімдерді зерттеу нысанына алған.

Қазіргі кезде киберкеңістіктің пікір еркіндігі мен сөз бостандығын қамтамасыз ететіні алға тартылса да, дегенмен әлеуметтік желілер зорлық-зомбылық пен жеккөрушілік толы жазбалар жариялаудың және оны насихаттаудың алаңы болып отырғаны да зерттеуде нақты деректер негізінде сараланады. Сонымен қатар журналистердің өшпенділік риторикасында жіберілетін қателіктер де теориялық тұрғыдан тұжырымдалады.

Зерттеушілер медиажелідегі орын алатын жеккөрушіліктің табиғатын түсіндіретін негізгі тұжырымдама – әлеуметтік қағидаларға бой ұсынбау екендігін тәжірибелік талдау деңгейінде көрсете білген.

Автор қоғамда жеккөрушілікті қоздыру әлеуметтік мәселе болып қала беретіндіктен, өшпенділік сөздерді автоматты түрде анықтау жүйелеріне деген қажеттілік туындап отырғанын айта келіп, сөз әдебін сақтау қажеттілігін алға тартқан.

Кілт сөздер: коммуникация, әлеуметтік медиа, сөз бостандығы, өшпенділік тілі, сөз әдебі, медиаөнім.

O. Oshanova¹, A. Abdugappar², M. Serik²¹Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Al-Farabi Kazakh National University

(Kazakhstan, Almaty), e-mail: oryntay73@gmail.com

²PhD Doctoral Student of Al-Farabi Kazakh National University

(Kazakhstan, Almaty), e-mail: aruzhan_98@mail.ru;

e-mail: madinamuratbekkyzy12@gmail.com

***Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:**

Ошанова О., Әбдугаппар А., Серік М. Медиажелідегі өшпенділік тілі және сөз әдебі // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2024. – №4 (134). – Б. 101–112. <https://doi.org/10.47526/2024-4/2664-0686.108>

***Cite us correctly:**

Oshanova O., Abdugappar A., Serik M. Mediajelidegi oshpendilik tili jane soz adebi [The Hate Speech in Social Media and the Ethics of Words] // *Iasaui universitetinin habarshysy*. – 2024. – №4 (134). – B. 101–112. <https://doi.org/10.47526/2024-4/2664-0686.108>

Мақаланың редакцияға түскен күні 05.10.2024 / қабылданған күні 30.12.2024

The Hate Speech in Social Media and the Ethics of Words

Abstract. The article examines in detail the main characteristics of network media structures in the modern world and Kazakh society, as well as the fact that the intensive development and convergence of communication and information technologies have brought a new transformation and new forms of spoken and written language. New opportunities have appeared in the Internet space to unite people according to different interests and preferences, in connection with which researchers have taken Kazakh-language comments on social networks and media products as the subject of their study. It is currently claimed that cyberspace provides freedom of opinion and freedom of speech, but the fact that social media is a platform for publishing and promoting messages filled with violence and hatred is also differentiated based on the evidence in the study. The mistakes made in the hate speech of journalists are also theoretically formulated. Researchers have demonstrated experimentally that the basic concept explaining hate in online media is not to obey social principles. The authors emphasized that, since incitement to hatred in society remains a social problem, there is a need for automatic detection systems for hate speech and put forward a theory about the need to comply with speech ethics.

Keywords: digital communications, social networks, freedom of speech, hate speech, speech ethic, media production.

О. Ошанова¹, А. Абдугаппар², М. Серік²

¹кандидат филологических наук, доцент

*Казахский национальный университет имени Аль-Фараби
(Казахстан, г. Алматы), e-mail: oryntay73@gmail.com*

*²PhD докторант Казахского национального университета имени Аль-Фараби
(Казахстан, г. Алматы), e-mail: aruzhan_98@mail.ru;
e-mail: madinamuratbekkyzy12@gmail.com*

Язык вражды в социальных сетевых медиа и этика слов

Аннотация. В статье подробно рассматриваются основные характеристики сетевых медиаструктур в современном мире и казахстанском обществе, а также тот факт, что интенсивное развитие и конвергенция коммуникационных и информационных технологий принесли новую трансформацию и новые формы разговорному и письменному языку.

В Интернет-пространстве появились новые возможности для объединения людей по различным интересам и предпочтениям, в связи с этим медиапродукция и комментарии на казахском языке в социальных сетях стали предметом изучения исследователей. В настоящее время утверждается, что киберпространство обеспечивает свободу мнения и свободу слова, тем не менее, в исследовании на основе фактических данных также доказывается, что социальные сети являются платформой для публикации и продвижения сообщений, наполненных насилием и ненавистью. Также теоретически сформулированы ошибки, допущенные в риторике ненависти журналистов. Исследователи продемонстрировали на экспериментальном уровне, что основная концепция, объясняющая природу ненависти в сетевых медиа, - это неприятие социальных принципов. Авторы подчеркнули, что, поскольку разжигание ненависти в обществе остается социальной проблемой, возникает потребность в системах автоматического определения языка ненависти и выдвинули теорию о необходимости соблюдения речевой этики.

Ключевые слова: цифровые коммуникации, социальные сети, свобода слова, язык ненависти, речевая этика, медиапродукция.

Кіріспе

Медиа кеңістіктегі өзара әрекеттесудің пікірталас әдістеріне қызығушылық (екі жақты байланыс пен реакция) ХХІ ғасырдың басында пайда болды, ал қашықтық форматтағы белсенді жұмыс және қашықта отырып барлық мәселелерді шешу әрі талқылау қажеттілігіне байланысты қазіргі жағдай өзара әрекеттесудің, әсіресе технологиялық сипаттағы тәсілдерін анықтауға деген ұмтылысты күшейтті [1, 92–99-бб.].

Жоғары технологиялық ортаның қалыптасуы және постиндустриалды қоғамның дамуы белсенді жүріп жатқан қазіргі кезеңнің айрықша ерекшелігі – коммуникациялық және ақпараттық технологиялардың қарқынды түрде дамуы мен конвергенциясы. Бұл орайда, қоғам алдына жаңа межелер тартылып, ол адамдардың жаңа мүмкіндіктерге қол жеткізуіне жол ашады. Солардың ішінде бүгінгі таңдағы ең маңызды мәселе, ол – медиасипаттылық проблемасы.

Өткен ғасырдың басында канадалық әлеуметтанушы Г. Маклюэн медиаға «бұқаралық коммуникацияның кеңейіп келе жатқан жүйесі және жүйесіздікпен, бейберекетсіздік әрі тоғышарлықпен сипатталатын ақпараттық «жарылыс», – деп баға берген болатын [2, 464-б.].

Медиасипаттылық кешеннің үнемі күрделенуі делдалдық әлеуметтік коммуникациялардың танылу мүмкіндігін арттырады. Егер біз технологиялық аспектімен тұйықталып қалмай, бірақ диалогтың негізі ретінде коммуникацияның ақпараттық формаларымен байланысты мәселелерді қарастыруды жеке зерттеу саласы ретінде алсақ, бұл жағдайда тілдесудегі өзара әрекеттесудің ерекшеліктеріне қатысты мәселелер де өзекті болады.

Бұқаралық ақпарат құралдарының тілін медиалингвистика ғылымы зерттейді, көп жағдайда медиа мәтіндердің нақты жанрларын қарастырады да, коммуникация құралдарындағы адамдардың өзара тілдесу және сөйлесу кезіндегі өзара әрекеттесуінің нақты мәселелеріне баса назар аудармайды. Ал, бұл бүгінгідей медиа кеңістіктегі тілдесу, пікірталас үдерісінің белсенді даму дәуірінде жеткіліксіз. Сондықтан да желілік ақпарат кеңістігіндегі тіл қолданысы және сөз әдебі мәселесін жан-жақты зерттеп, онлайн тілдесу жағдайындағы жеке тұлғаның, жалпы қоғам мүшелерінің сөйлеу мәдениетінің әлеуетін арттыру қажеттігі күн тәртібінде тұр.

Бұл орайда ғалым А. Салқынбай: «Тілдің негізгі қызметі саналатын коммуникативтілік шындық болмыстың интеграциясы мен жіктелуінсіз мүмкін бола бермейді.

Адам баласының тілін, тіл арқылы көрініс табатын дүниетанымдық болмысын формальды грамматикалық бағытта емес, мәдени-танымдық бағытта қарастыру қазіргі заманғы жалпы тіл біліміндегі өзекті мәселе саналады», – дейді [3, 3-б.].

Зерттеу әдістері мен материалдар

Медиадағы, әсіресе желілік ақпарат кеңістігіндегі тұтынушылардың өзара пікірталас әдістерін зерттеу бұл ғылыми жұмыста басты ұстанымға алынды. Бұл көпшілік алдында бетпе-бет сөйлеу форматынан мүлде бөлек, яғни виртуалды өмірде пікірталас сипатына ие жаңаша құбылыс болып отыр. Осыған байланысты авторлар әлеуметтік медианың ақпараттық және технологиялық тұрғыдан өзгеруіне орай болып жатқан сөйлеу тілі мен жазу тілінің түрлену сипатына жете назар аударады. Бұл бағытта ел тұрғындарының әлеуметтік медиадағы сөз қолданысы мен әдебін бағалау мақсатында зерттеудің талдау әдістерін кеңінен қолданған. Соның нәтижесінде желілік журналистикадағы өшпенділік тілінің ұлттық имиджді қалыптастырудағы теріс ықпалы анықталған.

Зерттеушілер қазақ тілді тұтынушылардың «Facebook» әлеуметтік желісіндегі жиі қолданатын өшпенділік сөздерін анықтау үшін зерттеудің салыстырмалы талдау әдісін пайдалана отырып, бұл келеңсіздіктің жылдан-жылға азайып келе жатқанына көз жеткізген.

Мақалада өшпенділік тіліне қатысты ғалымдардың анықтамалары да жүйеленген, сонымен қатар журналистердің өшпенділік риторикасының нысандары сараланып, жарияланым авторларының жиі жіберетін қателіктері нақты тұжырымдалған.

Өшпенділік тілінің зардабы қоғамдық өмірде үлкен келеңсіздіктердің орын алуына себеп болып, ал интернет желісі мен заманауи құрылғылардың қолжетімді болуы – бұл заңсыздықтардың өршуіне ықпал етуде. Мәселен, қазіргі таңда арнайы ұйымдасқан топтардың жеккөрушілік тудыру мазмұнындағы жазбалары әлеуметтік желілер арқылы таратылып, көпшілік қауымның теріс ағымдар жетегінде кетуіне желеу болып отыр [4, 8-б.].

Талдау мен нәтижелер

Медиа кеңістігіндегі пікірталас процесінің конструктивті ерекшеліктері деп тілдесу ұтқырлығы түсініледі және бұл дегеніміз байланыс орнатуға және туындаған сұрақтарға ыңғайлы жауап беруге мүмкіндік беретін нақты бір қағидаттар жиынтығы. Сонымен қатар шаршысөздің этикалық мазмұнын танытатын және оны ұлт тілінің қалыптасқан құнарлы қорымен салыстыруға түрткі болатын тиімді пікірталастың оңтайлы да қажетті шарттары.

Екі жақты қарым-қатынас дегеніміз медиа кеңістігінде кез келген ақпаратты беру ғана емес, сонымен бірге белгілі бір әлеуметтік өзара әрекеттесу, тұлғааралық қатынастарды құру құралы, мұнда жоғарыда айтылғандар да, қабылдау процесі де, кері жауап беру мүмкіндігі де маңызды [5, 71–79-бб.]. Бұл сұхбаттасушының кері жауабы, бүгінде медиа коммуникацияның бесінші және қажетті элементі болып табылады. Қысқаша айтар болсақ төмендегідей (1-сурет):

1-сурет – Екіжақты коммуникация құрылымы

Бүгінгі таңда диалогтық байланыстың болуымен негізделген сөйлеу әрекеттерінің жиынтығы жалпы медиа мәдениеттің және атап айтқанда медиариториканың құрамдас бөліктерінің бірі болып табылады. Сөйлеу әрекеті риторикамен белгілі бір әрекеттердің жиынтығы ретінде анықталады, олардың негізгі мақсаты серіктесті сендіру, ал нәтижесі екі немесе одан да көп субъектілердің тілдесу барысындағы өзара әрекеттесуі болып табылады [6, 275–278-бб.], олай болса медиа хабарламаны дұрыс деңгейде қабылдау үшін сөйлеу ұтқырлығының мәнін түсіну қажет.

Сөйлеу оңтайлылығы, сонымен қатар, сананы сөйлеу манипуляциясының мүмкіндіктерін теңестіруге мүмкіндік береді. Зерттеуші В.И. Аннушкин егер адам риторикалық түрде дайындалмаса (мысалы, дұрыс тыңдауды және сөйлеу әсерінің

тактикасын ажыратуды үйренбесе), онда бұл өзі үшін де, қоғам үшін де қауіпті екенін атап өтеді. Осылайша, медиакоммуникация теориясы мен практикасы үшін басты мәселелердің бірі – медиакоммуникацияның риторикалық этикасы болып табылады [7, 23–31-бб.].

Риторикалық өзара әрекеттесу үдерісінің негізгі қағидаларының бірін зерттеуші Д. Лич өз жұмысында «сыпайылық ұстанымы» деп анықтайды, яғни әдептілік, жомарттық, мақұлдау, қарапайымдылық, келісім, жанашырлық [8]. Бұл максимумдар, сонымен қатар, сөйлеу ұтқырлығының компоненттері және оның табысты мәні болып табылады. Олар екі сөйлесушінің өзара тілдесуі кезінде тұлғааралық қатынастарында «тәртіпке немесе реттілікке» кепілдік беретін практикалық ұсыныстар. Сыпайылық қағидатын сақтау екі серіктестің медиа кеңістіктегі мақсаттарын жүзеге асыру үшін оң фон құра отырып, жағымды өзара әрекеттесудің қолайлы ортасын қамтамасыз етеді.

Желілік медиа құрылымдарды медиа-мониторинг тұрғысынан зерттеу – бұл неориторикалық ізденістердің тағы бір қажетті де тиімді бағыты. Интернет бүгінгі таңда болмыс (оқиғалар) және аудитория (көпшілік адресат) арасындағы ең беделді модератор болып табылады. Сонымен қатар соңғы жылдардағы оқиғалардан белгілі бір саяси мақсаттарға жету үшін интернеттің жаппай сананы басқарудағы ерекше мүмкіндіктерін пайдаланудың тиімділігі жоғары екенін көріп отырмыз. Желілік медианың бұл беделі теріс негізде пайдаланылып, интернет кеңістігі әдепсіз және еркін пікірлер мен көзқарастарды білдірудің алаңы деген негізсіз көзқарастардың қалыптасуына әкеп соқты. Бұл, әрине, оның ішінде неориторикалық әдіснаманың көмегімен анықтауға болатын жалған тұжырым.

Қазіргі кезде масс-медиа саласындағы интернет тілін зерттеу белгілі бір қиындықтарды тудырады. Бұл, біріншіден, интернет-журналистиканың бір негізде жүйелі түрде қарастырылмайтындығында, дәлірек айтсақ оның ауқымдылық сипатында (баспа және электронды БАҚ-тың интернет нұсқаларынан бастап, журналистердің блогтарына дейін, көптеген журналистік емес пікірлерді қосқанда), екіншіден, қазіргі интернет кеңістігіндегі тілдік материалдардың біртұтас заңдылық сипатының жоқтығымен байланысты. Дегенмен мұндай қиындықтар ғалымдарды әрқашан тілдік болмысты филологиялық қырынан түсінудің жаңа жолдарын ғылыми іздеу бағытында ынталандырады. Бұл, әрине, медиариторика жауап бере алатын және беруі тиіс сұрақтардың толық тізімі емес, бірақ олар қазіргі заманғы БАҚ-тың дискурсивті қызметіне, сондай-ақ отандық және шетелдік ғылымның гуманитарлық зерттеулерінің болашақтағы дамуына қатысты тұжырымдар жасау қажеттілігінде айқын сипатта көрінеді.

Киберкеңістіктің қарым-қатынас еркіндігі мен сөз бостандығын қамтамасыз ететіні рас, алайда қазіргі заманда қолданушылардың жазбалар жариялағанда, зорлық-зомбылық пен жеккөрушілік тудыратын хабарламаларды таратқанда әлеуметтік желілерді үнемі мақсатсыз қолданатынын жоққа шығара алмаймыз. Бұл нәсіліне, түсіне, этникалық тегіне, жынысына, жыныстық бағдарына, ұлтына, дініне немесе саяси көзқарастарына байланысты адамды немесе топ мүшелерін қорлайтын кез келген хабарлама ретінде анықталған онлайн өшпенділік тудыратын құбылыс ретінде тұжырымдалған [9].

Бұл мәселенің өзектілігі барған сайын күшейе бастады. Еуропалық Одақ (ЕО) елдері адамдарының 80%-ы интернетте өшпенділік сөздермен бетпе-бет келсе, ал 40%-ы әлеуметтік медиа сайттар арқылы шабуылға немесе қорқытып-үркітуге немесе қорлауға ұшыраған [10, 71-б.].

Оның негізгі салдарының ішінен алалаушылық пен төзбеушілік атмосферасын құру, кемсітушілік пен дұшпандық ниетті қоздыру және қиын жағдайларда зорлық-зомбылыққа ықпал ету арқылы әлеуметтік топтарға зиян келтіру деректерін атап өтуге болады, сонымен қатар зорлық-зомбылыққа қатысты әдепсіздік, кемсітушілік, дөрекілік немесе сарказм [11, 260-б.], демократияға қауіп төндіретін, адамдарды жеке бас бостандығынан айыратын немесе әлеуметтік топтарға қатысты стереотиптер жасайтын іс-әрекеттерді қамтитын

немқұрайлылық әрі интернетте жеккөрушілік сезімін тудыратын саяси идеологияларға, діни топтарға немесе этникалық азшылықтарға қарсы бағытталған тікелей агрессия [12, 375-б.]. Мысалы, нәсілдік және этникалық негіздегі қауесеттер этникалық зорлық-зомбылыққа әкеліп соғуы мүмкін, ал сөзбен қорланған адамдар өздерінің топтық құрамына байланысты қауіп-қатерге ұшырауы мүмкін [13, 274-б.].

Интернеттегі жеккөрушіліктің табиғатын түсіндіретін тұжырымдама – әлеуметтік қағидаларға бой ұсынбау. Бұл термин қарапайым ережелерді бұзудан бастап, басқаларға қатысты құқық бұзушылықтарға дейінгі барлық мінез-құлықтарды қамтиды және интернеттегі өшпенділік тілін жалпы адамдарға тән әлеуметтік талаптардан ауытқушылық әктісі ретінде қарастырады, өйткені ол әлеуметтік топ негізінде қабылданған мәдени стандарттарды, ережелерді немесе әлеуметтік өзара әрекеттесу нормаларын бұзады деп қарастырылады [14].

Қалыптасқан қағидаларды бұзатын мінез-құлық нормаларының ішінде біз мыналарды атап өте аламыз: жеке басқа зияны тиетін ақпараттарды тарату (диффамация) [15], зорлық-зомбылыққа шақыру [16, 147-б.], кемсітушілік көзқарастарды танытатын саяси немесе әлеуметтік мәселелерді талқылайтын арандатушылық мәлімдемелер мен қауесеттерді тарату, оған үгіттеу және қастандық жасау [17].

Бұл келеңсіздіктер интернеттегі жеккөрушілік тудыру мәселесін жан-жақты қарастыруды зерттеуіміздің маңызды саласына айналдырады. Шын мәнінде, бұл іс-әрекеттерді түсіндіруде көптеген теориялық қажеттіліктер бар және бұл құбылысты және оның интернетті қолданумен байланысын түсіну үшін эмпирикалық мәліметтер (бақылау мен эксперименттерге негізделген) жеткіліксіз. Осы қажеттілікке сүйене отырып, біз жүйелі шолу жасау арқылы интернет пен әлеуметтік медианы пайдаланудың өшпенділік тіліне қалай қатысы бар екенін түсінуге тырысамыз.

Өшпенділік сипаттағы сөздердің анықтамасы нақты мойындалмаған және жеке аспектілері толық келісілмеген. Біз алдыңғы зерттеуімізде Еуропа Кеңесінің, БҰҰ-ның Нәсілдік кемсітушілікті жою жөніндегі комитеті, Facebook, Twitter сияқты әлеуметтік желілердің өшпенділік тіліне берген анықтамаларынан шығарған қорытындымыз: «Өшпенділіктің нақты бір топқа бағытталуы қажетті шарт болып табылады. Анықтамалар арасындағы жалпы тақырып – шабуыл топтың немесе халықтың жеке басының қандай да бір бағдарларына негізделген. Нақтылар болсақ, өшпенділік тілінің негізгі көздейтіні – адамдарды зорлық-зомбылыққа немесе жеккөрушілікке итермелеу және нақты бір тұлғаларды сөзбен қорлау немесе кемсіту... Осылайша, адамзатты өзара біріктіріп тұрған ортақ құндылықтар мен ізгілік ұстанымдарына қатер төндіру. Бұл дегеніміз ұлттық қауіпсіздік пен адамның жеке бас құқықтарына төнген тікелей қауіп» [18, 30-б.].

Зерттеуші И.М. Дзялошинский «өшпенділік тілі» терминін «ұлттық немесе діни араздықты немесе кем дегенде дұшпандықты қоздыруға тікелей немесе жанама түрде ықпал ететін бұқаралық ақпарат құралдарының мәтіндерінің (сонымен қатар тақырыптарының, фотосуреттерінің және басқа элементтерінің) бүкіл жиынтығы» ретінде ұсынады [19, 168-б.].

Қазіргі таңда көп жағдайда журналистер тақырыпты астарлы етіп қойып, мәтіннің мағынасын бұрмалай отырып, «өшпенділік тілін» жиі қолданады.

Журналистердің өшпенділік риторикасының бір нысаны – нақты бір этникалық топқа кіретін адамдар. Жарияланым авторлары бұл бағытта төмендегідей қателіктерді жиі жібереді [20, 158-б.]:

– Журналистік немқұрайлылық. Автор ойланбастан, қажет емес мәселелерді сөз етіп, мұның болашақта аудиторияның белгілі бір әлеуметтік топты теріс қабылдауына әкеліп соғуы мүмкін екенін ескермеуі;

– Қате тақырып қою. Тақырып – бұл жарнаманың бір түрі және ол оқырманның назарын аударады. Егер бұл қызықты болса, аудитория басылыммен танысқысы келетін

шығар. Журналист қызықты тақырыптарды қолданатын жағдайлар жиі кездеседі, дегенмен материалдың өзінде ешқандай сенсация жоқ;

– Статистикалық «көзбояушылық». Журналист өзінің жарияланымына ерекше көңіл аударту үшін мәліметтерді асырып көрсетеді;

– Әлеуметтік мәселелер мен этникалық риториканың араласуы. Басқаша айтқанда, жарияланымда нақты бір мәселе тек «ұлттық» шеңберде талқыланады, дегенмен іс жүзінде бұл мәселенің ауқымы әлдеқайда кең және бір әлеуметтік топқа байланысты емес болуы мүмкін;

– Этникалық ұстаным бойынша азаматтықты жоққа шығару. Мысалы, журналист өз кейіпкерінің басқа ұлт өкілі және белгілі бір елдің аумағында тұратындығы туралы айта отырып, уақытша тіркеудің немесе азаматтықтың болуын ескермей, шетелдік ретінде белгілеуі.

Психолог ғалымдар Михаил Кроз және Наталья Ратинова «өшпенділік тілінің» төмендегідей жіктемесін ұсынады [21, 88-б.]:

– Жалған сәйкестендіру: теріс этникалық стереотипті, ұлттың, нәсілдің, діннің және т.б. теріс имиджін қалыптастыру және нығайту;

– Жалған атрибуция: кез келген ұлт, нәсіл, дін және т.б. өкілдеріне дұшпандық әрекеттер мен қауіпті ниеттерді жалған таңу;

– «Алдамшы қорғаныс»: белгілі бір ұлт, нәсіл, дін және т.б. қарсы қандай да бір заңсыз іс-әрекеттерге үндеу.

Желілік журналистикадағы өшпенділік тілі дегенде имидж мәселесі де алға тартылады, өйткені бүгінгі күні әлеуметтік медиа да ұлттық имиджді оң және теріс қалыптастырудың ықпалды тетігіне айналып отыр. Коммуникация тұрғысынан ұлттық имидж басқа елдердің бұқаралық ақпарат құралдарының жаңалықтары мен ауызша хабарламалары арқылы қалыптасатын образды білдіреді, бұл орайда медианың елдің имиджін қалыптастырудағы рөлі өте үлкен, бұл мәселеге орай Хуан Вэнбо деген қытай ғалымы «Ұлттық имидж дегеніміз бұл мәдени құндылықтарды, ұлттық құндылықтарды және бұқаралық ақпарат құралдарын үш рет бұрмалағаннан кейін қоғамдық санада болжанған елдің объективті шындығының субъективті бейнесі/әсері», – дейді [22, 110-б.].

Біз өз тарапымыздан «Facebook» әлеуметтік желісіндегі Қазақстан сайттары мен блогерлерінің Қытай елі туралы 2024 жылдың қаңтар және наурыз айларында жариялаған ақпараттарын талдап көрдік. Жалпы ақпарат көлемі – 22. Жанрларына келсек: ақпарат – 19, мақала – 3. Ал тақырыптары 2-суретте көрсетілген.

Ақпарат көздері: ресми сайттар – 13, жеке парақшалар – 9. Жағымды ақпараттар: 16. Жағымсыз ақпараттар: 6.

Енді осы теріс сипаттағы ақпараттарға тоқталып көрейік:

1. Қытай автокөлектерінің сапасы өте төмен бе?! (Facebook, 14.02.2024);

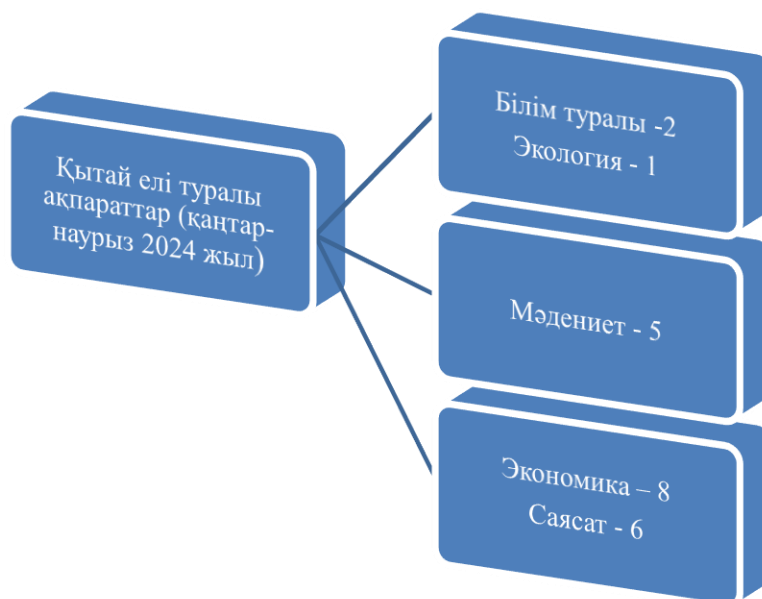
2. «Жерді Қытай сілкіндіріп тұрған жоқ па?» (Facebook, 25.02.2024);

3. Қытайдың қулығы. Ерке Жұматай журналист (Facebook, 2.03.2024);

4. Әлі сатылып үлгермеген Қытай жаңа көлігі, сапасыз темірден жасалған. (Facebook, 4.02.2024);

5. Экология комитеті 2023 жылы Шығыс Қазақстан облысындағы «Синьсин Құрылыс және даму жөніндегі Қытай компаниясы» ЖШС Қазақстандық филиалына қатысты жоспардан тыс тексеру жүргізді. Тексеру нәтижелері бойынша бірқатар заң бұзушылықтар анықталды (Facebook, 15.02.2024);

6. Евразия ТВ, Қытай халық республикасынан білім алған косметолог қыруар ақшамызды қайтарсын! Алматыда орналасқан танымал косметологиялық орталықтан білім алған келіншектердің назы көп (facebook, 1.03.2024).

2-сурет – «Facebook» әлеуметтік желісіндегі Қытай елі туралы ақпараттар

Бұл зерттеу нәтижесінде еліміздің сайттары мен блогерлері көрші мемлекет туралы тек жағымды ақпарат таратпайды, сонымен қатар теріс сипаттағы хабарларды да жариялап отыратындығына көз жеткіздік.

Енді «Facebook» әлеуметтік желісінде біздің елдің тұрғындары қандай өшпенділік сөздерді жиі қолданады деген мәселеге тоқталсақ (3-сурет):

3-сурет – «Facebook» әлеуметтік желісіндегі қолданылатын өшпенділік сөздер

Бұл кестеден орын алған келеңсіздіктің жылдан-жылға азая бастағанын көруге болады. Ал, ел азаматтарының бұл жарияланған ақпараттар туралы қалдырған пікірлерін оқысаңыз, өшпенділік пен ызаға толы небір мәдениетсіз сөздерге кезігесіз. Бұл да болса әлеуметтік желі тұтынушыларының сөз мәдениеті мен әдебін танытатын көрсеткіштердің бірі.

Бұл орайда «Сөз – кісінің тұлғасын ашушы. Сөз – танытушы... Адамның өзін ұстау әдебі болатыны сияқты сөз әдебі де болады. Сөз әдебі болса ғана, сөз дұрыс шығады. Әдептің бәрі ниеттен, өзгеге деген жақсы қатынастан басталады. Сөздің сиқыры бар. Қандай

мәдениеті жоқ ортаға барып, сөзіңізді дұрыс алсаңыз, құлақ ұялатын болады. Мәдениетсіздіктің сағы сынады» [23, 72-б.] – деген пікірді алға тартқымыз келеді.

Елімізде соңғы жылдары сарапшылар интернет кеңістігінде этносаралық ксенофобия мен «өшпенділік тілінің» таралуы жиілегенін де айта бастады, әлеуметтік желілердегі түрлі этностардың өкілдеріне қатысты кемсітушілік пен қорлаушы риторикадан туындайтын сын-қатерлер де талқылана бастады. Ғалымдар азаматтар арасында этносаралық ксенофобияға «нөлдік төзімділікті» қалыптастыру қажеттігін атап, сонымен қатар этносаралық толеранттылық пен келісімді қамтамасыз ету, әлеуметтік желілерде ксенофобияның алдын алу үшін оқу орындарында көпмәдениетті білім беруді енгізу қажеттілігі туралы пікір білдіруде [24].

Әлеуметтік желілерде жарияланатын материалдардың мазмұнына бақылау жасап, ондағы заңсыз контентке тегеурінді тосқауыл қою – күн тәртібіндегі өзекті мәселелердің бірі. Тағы бір атап өтерлік жайт – елімізде «Facebook» пен «TikTok»-та қазақтілді жазбалардың үлесі орыс тілділерден жоғары, бұл қуантарлық жағдай. Мәселен, фейсбукте қазақтілді 134 мың автор тұрақты түрде контент салып отырса, ал TikTok-та олардың саны 753 мыңнан асқан.

Қазақстанда соңғы уақыттарда әлеуметтік желілерді қолданушылар саны күрт өскен, мәселен 2023 жылдағы зерттеулерге сүйенсек, TikTok-ты тұтынушылар саны 35,4 пайызға артып, пайдаланушылар саны 14,1 миллионды құраған, ал Instagram-ды қолданушылар 15,8 пайызға көбейген, ал Facebook пайдаланушылар саны 18,2 пайызға ұлғайған [25, 5-б.]. Сонымен қатар желілік журналистиканың қоғамдық пікір қалыптастыру бағытындағы пәрменділігі жылдан-жылға артып келе жатқанын да қаперде ұстағанмыз жөн.

Ғалым Н. Рсалиева қазіргі таңда тілімізде белсенді қолданыста жүрген ауытқуларды «қате екені танылатын», «қате екені танылмай кеткен» және «морфологиялық құрамында қате бар екені соңғы кезде анықталған» деп бірнеше топқа бөле отырып, «бұл ауытқулардың қай-қайсын да тілдің өз нормасына қайтару оңай тимейді... Әсіресе, тілдің ауызша сөйлеу формасы бой бермей кетуі ықтимал, өйткені оны әрбір сөйлеушінің аузынан қадағалау мүмкін болмайды», – дейді [26]. Сонымен қатар бұл қателіктердің бой алуына себепші болып тұрған факторлардың ішіне «өз бетімен бара жатқан әлеуметтік желіні» қосады. Бұл пікірге алып қосарымыз жоқ.

Чикаго университетінің профессоры Саликоко Муфвене: «...тілдерді тілдер өлтірмейді, сөйлеушілер өлтіреді», – дейді [26], біз бұған тіл тұтынушыларының жаза білу қабілетін және сөз әдебін қосар едік, өйткені тіл тек сөйлеу құралы емес екенін естен шығармағанмыз жөн.

Қорытынды

Қазіргі таңда әлеуметтік медиажелілердегі адамдардың өзара тілдесуі мен сөйлесу деңгейіне басты назар аудару тек уақыт сұранысы ғана емес, бұл біздің өз ана тіліміздің сөздік қорын сақтауға деген жанашырлығымыз. Өйткені, кез келген ұлт өкілінің сөз қолданысы сол тілдің мәдениеті мен сөз әдебінің басты көрсеткіші.

Біз әлеуметтік медиадағы бір ғана өшпенділік тілінің қолданысын зерттеу нысанына алып, халқымыздың тіл арқылы көрініс табатын дүниетанымдық жаратылысын, оның ішінде бүгінгі болмысын көрсетуге тырыстық.

Желілік журналистикадағы былапыт сөз бен өшпенділікке толы жазбалар бұл жай ғана сөз әдебін сақтамаудың көрінісі емес, ол құқықтық тұрғыдан реттелуді көздейтін заңсыз контенттер санатына кіретін заң бұзушылық болып есептеледі.

Әлеуметтік желілердегі көпшіліктің жеккөрушілік сезімін тудыру үрдісі жақын уақытта күн тәртібінен түспейтін мәселе болғандықтан, дамыған елдерде үлкен қолданысқа ие болып отырған өшпенділік сөздерді автоматты түрде анықтау жүйелері мен заңсыз контенттерді

шектеудің нақты алгоритмдерін жасауға деген қажеттілік біздің елімізде де барған сайын күшейе түспек.

Ал, жоғары оқу орнының зерттеуші ғалымдары БАҚ пен әлеуметтік желілерде араздық тілін тану мен бекітудің тиісті әдістемесін әзірлеуіміз қажет.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Гришанина-Мошкина О.В. Медиариторика XXI века: конструктивность речевого оптимала в дискуссионном процессе // Вестник культуры и искусств. – 2021. – №2(66). – С. 92–99.
2. Маклюэн Г.-М. Понимание медиа: внешние расширения человека / пер. с англ. В. Николаева. – М.: Жуковский: КАНОН-пресс-Ц; Кучково Поле, 2003. – 464 с.
3. Салқынбай А.Б. Қазақ сөзі: уәжділігі мен тектілігі. – Алматы: Қазақ университеті, 2010. – 206 б.
4. Robertson C., Mele C., Tavernise S. 11 Killed in Synagogue Massacre; Suspect Charged With 29 Counts. // The New York Times. – Oct. 27, 2018; New Zealand Shooting Live Updates: 49 Are Dead After 2 Mosques Are Hit. // The New York Times. – March 14, 2019.
5. Хилько Н.Ф. Медиакультурное взаимодействие и экология экранного творчества // Искусство и образование. – 2004. – № 4. – С. 71–79.
6. Антонова Л.Г. Медiateксты в современной массовой коммуникации // Ярославский педагогический вестник. – 2011. – № 2. – Т. I (Гуманитарные науки). – С. 275–278.
7. Аннушкин В.И. Медиариторика: современный статус и важнейшие задачи // Медиариторика и современная культура общения: наука – практика – обучение // Сб. ст. XXII Междунар. науч. конф. – М.: Государственный институт русского языка им. А.С. Пушкина, 2019. – С. 23–31.
8. Коммуникативный кодекс // Википедия: свобод. энцикл. [Электронный ресурс]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Коммуникативный_кодекс (дата обращения 28.08.2024)
9. Sergio Andrés Castaño-Pulgarín, Natalia Suárez-Betancur, Luz Magnolia Tilano Vega, Harvey Mauricio Herrera López Internet, social media and online hate speech. Systematic review // Aggression and Violent Behavior. – 2021. – Vol. 58. [Electronic resource]. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1359178921000628> (date of access: 18.08.2024)
10. Gagliardone I., Gal D., Alves T., Martinez G. Countering online hate speech. – 2015. – 71 p. [Electronic resource]. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233231> (date of access: 24.08.2024)
11. Papacharissi Z. Democracy online: Civility, politeness, and the democratic potential of online political discussion groups // New Media & Society. – 2004. – №6(2). – P. 259–283. [Electronic resource]. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2004-12984-006> (date of access: 20.08.2024)
12. Anderson A.A., Brossard D., Scheufele D.A., Xenos M.A., Ladwig P. The “Nasty Effect:” Online Incivility and Risk Perceptions of Emerging Technologies // Journal of Computer-Mediated Communication. – 2014. – Vol. 19, Iss. 3. – P. 373–387.
13. Ravi Bhavnani, Michael G. Findley, James H. Kuklinski. Rumor Dynamics in Ethnic Violence // Journal of Politics. – 2009. – Vol. 71, №3. [Electronic resource]. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1017/S002238160909077X?journalCode=jop> (date of access 18.08.2024)
14. Stuart H. Social Deviance. 1st Edition. – Polity Press, 2009. [Electronic resource]. URL: https://www.researchgate.net/publication/258367346_Social_Deviance. (date of access: 20.08.2024)
15. Coe K., Kenski K., Rains S.A. Online and uncivil? Patterns and determinants of incivility in newspaper website comments // Journal of Communication. – 2014. – T. 64. – №. 4. – С. 658-679. <https://doi.org/10.1111/jcom.12104>
16. Hanzelka J., Schmidt I. Dynamics of Cyber Hate in Social Media: A Comparative Analysis of Anti-Muslim Movements in the Czech Republic and Germany // International Journal of Cyber Criminology. – 2017. – T. 11. – №1. – P. 143–160.
17. Sunstein C. R., Vermeule A. Conspiracy theories: causes and cures // Journal of political philosophy. – 2009. – T. 17. – №. 2. – 202–227.

18. Ошанова О.Ж., Қалибекұлы Д., Елешева А. Цифрлық коммуникациядағы өшпенділік тілі және оны құқықтық реттеу // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. Журналистика сериясы. – 2023. – №3(144). – Б. 27–39.
19. Дзялошинский И.М. Образы вражды в российских СМИ: Социальные, культурные, профессиональные факторы. // В кн.: Российские СМИ: Как создается образ врага. Статьи разных лет. – М.: Московское бюро по правам человека; Academia, 2007. – С. 165–190.
20. Кожевникова Г.В. Язык вражды: Типология ошибок журналиста. В кн.: Мельников М. Прикладная конфликтология для журналистов. – М.: Права человека, 2006. – С. 155–165.
21. Кроз М.В., Ратинова Н.А. Экспертная оценка материалов, направленных на возбуждение вражды и ненависти. // В кн.: Цена ненависти. – М.: Центр «Сова», 2005. – С. 75–92.
22. Ошанова О. Қазақстан медиакөңістігіндегі Қытай елінің ұлттық имиджі: қытай зерттеушілерінің көзімен // әл-Фараби ат. ҚазҰУ-нің Хабаршысы. Журналистика сериясы. – 2024. – №2 (72). – 36–47. <https://doi.org/10.26577/HJ.2024.v72.i2.4>
23. Күдерінова Қ.Б. Қазақ шаршысөзі: тілдік нормасы, сөз әдебі, құрылымы // ҚазҰУ Хабаршысы, Филология сериясы. – 2024. – №1(193). – Б. 65–76.
24. Этносаралық саладағы проблемалық мәселелер мен үрдістерді зерделеу жөніндегі жұмыс тобы отырысы. [Электрондық ресурс]. URL: <https://iaer.kz/kz/item/175-rabocaa-gruppa-po-izuceniю-problemnyh-voprosov-i-tendencij-v-mezetniceskoj-sfere>. (қаралған күні: 10.09.2024)
25. Шәріп А. Мәңсіз TikTok контенті аздырар қазақ баласын... // Айқын. – 15 қазан 2024 ж. – Б. 5.
26. Рсалиева Н. Тілді тіл өлтірмейді, сөйлеуші өлтіреді // Ана тілі. – 2 қараша 2023 ж. [Электрондық ресурс]. URL: <https://anatili.kazgazeta.kz/news/62437> (қаралған күні: 10.09.2024)

REFERENCES

1. Grishanina-Moshkina O.V. Mediaritorika XXI veke: konstruktivnost rechevogo optimala v diskussionnom processe // Vestnik kultury i iskusstv. – 2021. – №2(66). – S. 92–99. [in Russian]
2. Makliuinen G.-M. Ponimanie media: vneshnie rasshirenia cheloveka / per. s angl. V. Nikolaeva. – М.: Jukovskiy: KANON-press-C: Kuchkovo Pole, 2003. – 464 s. [in Russian]
3. Salqynbai A.B. Qazaq sozi: uajdiligi men tektiligi. – Almaty: Qazaq universiteti, 2010. – 206 b. [in Kazakh]
4. Robertson C., Mele C., Tavernise S. 11 Killed in Synagogue Massacre; Suspect Charged With 29 Counts. // The New York Times. – Oct. 27, 2018; New Zealand Shooting Live Updates: 49 Are Dead After 2 Mosques Are Hit. // The New York Times. – March 14, 2019.
5. Hilko N.F. Mediakulturnoe vzaimodeistvie i ekologiya ekrannogo tvorchestva // Iskusstvo i obrazovanie. – 2004. – № 4. – S. 71–79. [in Russian]
6. Antonova L.G. Mediateksty v sovremennoi massovoi kommunikacii // Iaroslavskiy pedagogicheskiy vestnik. – 2011. – №2. – T. I (Gumanitarnye nauki). – S. 275–278. [in Russian]
7. Annushkin V.I. Mediaritorika: sovremenniy status i vajneishie zadachi // Mediaritorika i sovremennaya kultura obshenia: nauka – praktika – obuchenie // Sb. st. XXII Mejdunar. nauch. konf. – М.: Gosudarstvennyi institut ruskogo iazyka im. A.S. Pushkina, 2019. – S. 23–31. [in Russian]
8. Kommunikativnyi kodeks // Wikipedia: svobod. encikl. [Electronic resource]. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/Kommunikativnyj_kodeks (date of access 28.08.2024) [in Russian]
9. Sergio Andrés Castaño-Pulgarín, Natalia Suárez-Betancur, Luz Magnolia Tilano Vega, Harvey Mauricio Herrera López Internet, social media and online hate speech. Systematic review // Aggression and Violent Behavior. – 2021. – Vol. 58. [Electronic resource]. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1359178921000628> (date of access: 18.08.2024)
10. Gagliardone I., Gal D., Alves T., Martinez G. Countering online hate speech. – 2015. – 71 r. [Electronic resource]. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000233231> (date of access: 24.08.2024)
11. Papacharissi Z. Democracy online: Civility, politeness, and the democratic potential of online political discussion groups // New Media & Society. – 2004. – №6(2). – P. 259–283. [Electronic resource]. URL: <https://psycnet.apa.org/record/2004-12984-006> (date of access: 20.08.2024)

12. Anderson A.A., Brossard D., Scheufele D.A., Xenos M.A., Ladwig P. The “Nasty Effect:” Online Incivility and Risk Perceptions of Emerging Technologies // *Journal of Computer-Mediated Communication*. – 2014. – Vol. 19, Iss. 3. – P. 373–387.
13. Ravi Bhavnani, Michael G. Findley, James H. Kuklinski. Rumor Dynamics in Ethnic Violence // *Journal of Politics*. – 2009. – Vol. 71, №3. [Electronic resource]. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1017/S002238160909077X?journalCode=jop> (date of access 18.08.2024)
14. Stuart H. *Social Deviance*. 1st Edition. – Polity Press, 2009. [Electronic resource]. URL: https://www.researchgate.net/publication/258367346_Social_Deviance. (date of access: 20.08.2024)
15. Coe K., Kenski K., Rains S.A. Online and uncivil? Patterns and determinants of incivility in newspaper website comments // *Journal of Communication*. – 2014. – T. 64. – №. 4. – S. 658-679. <https://doi.org/10.1111/jcom.12104>
16. Hanzelka J., Schmidt I. Dynamics of Cyber Hate in Social Media: A Comparative Analysis of Anti-Muslim Movements in the Czech Republic and Germany // *International Journal of Cyber Criminology*. – 2017. – T. 11. – №1. – P. 143–160.
17. Sunstein C. R., Vermeule A. Conspiracy theories: causes and cures // *Journal of political philosophy*. – 2009. – T. 17. – №. 2. – 202–227.
18. Oshanova O.J., Qalibekuly D., Elesheva A. Cifrlyq kommunikaciadagy oshpendilik tili jane ony quqyqtyq retteu // *L.N. Gumilev atyndagy EUU Habarshysy. Jurnalistika seriasy*. – 2023. – №3(144). – B. 27–39. [in Kazakh]
19. Dzialoshinskiy I.M. Obrazy vraydy v rossiyskih SMI: Socialnye, kulturnye, professionalnye faktory. // *V kn.: Rossiyskie SMI: Kak sozdaiotsia obraz vraga. Statii raznyh let*. – M.: Moskovskoe biuro po pravam cheloveka; Academia, 2007. – S. 165–190. [in Russian]
20. Kojevnikova G.V. Iazyk vraydy: Tipologia oshibok jurnalista. *V kn.: Melnikov M. Prikladnaia konfliktologiya dlia jurnalistov*. – M.: Prava cheloveka, 2006. – S. 155–165. [in Russian]
21. Kroz M.V., Ratinova N.A. Ekspertnaia ocenka materialov, napravlenykh na vzbujdenie vraydy i nenavisti. // *V kn.: Cena nenavisti*. – M.: Centr «Sova», 2005. – S. 75–92. [in Russian]
22. Oshanova O. Qazaqstan mediakenistigindegi Qytai elinin ulttyq imidji: Qytai zerteushilerin kozi men // *al-Farabi at. QazUU-nin Habarshysy. Jurnalistika seriasy*. – 2024. – №2 (72). – 36–47. <https://doi.org/10.26577/HJ.2024.v72.i2.4> [in Kazakh]
23. Kuderinova Q.B. Qazaq sharshysozi: tildik normasy, soz adebi, qurylymy // *QazUU Habarshysy, Filologia seriasy*. – 2024. – №1(193). – B. 65–76. [in Kazakh]
24. Etnosaralyq saladagy problemalyq maseleler men urdisterdi zerdeleu jonindegi jumys toby otyrasy. [Electronic resource]. URL: <https://iaer.kz/kz/item/175-rabocaa-gruppa-po-izuceniu-problemnyh-voprosov-i-tendencij-v-mezetniceskoj-sfere>. (date of access 10.09.2024) [in Kazakh]
25. Sharip A. Mansiz TikTok kontenti azdyrar qazaq balasyn... // *Aiqyn*. – 15 qazan 2024 j. – B. 5. [in Kazakh]
26. Rsalieva N. Tildi til oltirmeidi, soileushi oltiredi // *Ana tili*. – 2 qarasha 2023 j. [Electronic resource]. URL: <https://anatili.kazgazeta.kz/news/62437> (date of access 10.09.2024) [in Kazakh]